

Д. У. ВІНАГРАДАЎ
(г. Гомель, ГДУ імя Ф. Скарыны)

ВОБРАЗНАСЦЬ І СІМВАЛІЗМ ПАЭМ АЛЕСЯ РАЗАНАВА

Артыкул змяшчае аналіз вобразна-выяўленчых сродкаў у двух паэмах Алеся Разанава сямідзесятых гадоў – “Паэме калодзежа” і “Паэме жніва”. Разглядаецца каля ста ўжытых у гэтых творах вобразных адзінак, у ліку якіх эпітэты, метафары, параўнанні, сімвалы і інш. Актуальнасць даследвання палягае ў засяроджанні на вобразным пачатку, у той час як папярэднія даследчыкі твораў А. Разанава разглядалі галоўным чынам структуру і філасофскі змест яго твораў.

Сярод беларускіх паэтаў Алесь Разанаў адметны сваім сістэмным, комплексным падыходам як да формы, так і да зместу літаратурных твораў. Пачаўшы творчасць у традыцыйным рэчышчы, прытрымліваючыся спярша прынцыпаў метра-рытмікі і рыфмавання, паэт прайшоў праз значныя структурныя метамарфозы. Але ж патрабавальнасць да формы і зместу і на пазнейшых, шмат у чым наватарскіх, этапах літаратурнай дзейнасці не пакідала Разанава. Форма пры ўсёй сваёй трансфармацыі заставалася катэгарычна важнай для дэманстрацыі зместу.

Адна з паэтычных форм, якая суправаджала аўтара і мянялася разам з ім на працягу дзесяцігоддзяў, – паэма. Такі буйны паэтычны жанр быў патрэбны Разанаву, каб арганічна прыняць усё багацце і ўсю шырыню зместавых яго задум. Глыбокая філасафічнасць, медытацыйнасць, алегарычнасць, прасякнутасць пачуццямі, часам супярэчлівымі, – тыя рысы паэм А. Разанава, што вымагаюць разнастайнага арсеналу вобразна-выяўленчых сродкаў. І гэтакі арсенал ў яго паэмах ёсць. Як піша А. С. Івашчанка, “паэтычная цэласнасць паэм А. Разанава ўзнікае ў выніку надзвычай арыгінальнага счуплення асобных кампанентаў знакавай сістэмы, трансфармацыі ў ёй элементаў традыцыйнай паэтыкі і наватарскага засваення найноўшых творчых здабыткаў еўрапейскіх школ” [1, с. 50]. Разгледзім некаторыя паэмы ў якасці прыкладу.

“Паэма калодзежа” (1975) вылучаецца сваёй шматаспектнасцю. Міфалагічны старажытнагрэчаскі сюжэт аб Ікару і Дэдалу выкарыстоўваецца хутчэй як сродак пашырэння, удасканалення тканіны твора, чым дзеля апавядання як такога. Гэтай жа мэце спрыяе багаты набор вобразна-выяўленчых сродкаў. Адных толькі метафар у паэме налічваецца не меней як пяцьдзесят па сціпрых падліках. Побач з агульнапрынятымі моўнымі метафарами кшталту *куды яны [крылы]нясуць яго?!*, *свет стаіць, згубішся ў нябеснай вышыні* сустракаюцца арыгінальныя аўтарскія стылістычныя фігуры высокай ступені вобразнасці і навізны, напрыклад *цеціве сугучная страла, капаў неспатольна, твару свой жыццяпіс, цяжкі крык, жыў я нерухома і інш.* Асобную ўвагу звернем на маляўнічыя метаніміі: *наперадзе на ўзмах крыла, нас убіраюць нашыя сляды.*

У “Паэме калодзежа” вялікая разнастайнасць эпітэтаў. Яны вызначаюцца жывасцю, дэманструюць нераўнадушша і боль аўтара, сведчаць аб яго глыбокім пагружэнні ў твор. Сярод найбольш эстэтычна прывабных эпітэтаў – *пусты міраж бясплоднае зямлі, сведка непатрэбны, [меркаваннем] прыватна-падначаленным, зацятую зямлю* і г. д.

Нельга ўявіць сабе якасную паэзію без параўнанняў. Аўтар “Паэмы калодзежа” прапануе чытачу тое-сёе і тут. А. Разанаў смела і свежа параўноўвае крылы з цецівой лука, што не толькі нараджае ў чытача незвычайныя вобразы ды асацыяцыі, але і стварае дадатковае напружанне, дадае аповеду драматызму, запрашае спачуваць герою.

Каларытную, парадаксальную карціну тэксту паэмы надаюць аксюмараны (*мяжу бязмежжа і бязмер'я меру, палка марыў ні аб чым*) і антытэзы (*апаражняць напоўненае му-*

шу і нападняць парожняе...). Як адзначае І. Ф. Штэйнер, “антытэза – аснова светаўспрымання А. Разанава – дасягае свайго апагею ў “Паэме калодзежа” [2, с. 261]. Ужо само размяшчэнне персанажаў паэмы на найдалячэйшых палюсах як прасторавага, так і светапогляднага сусвету з’яўляецца перадумовай для стварэння глыбокай дыялектычнай супярэчнасці, непераадольнага светапогляднага расколу. Такім чынам дасягаецца высокая ступень трагізму, у сурэзнасць праблемы немагчыма не верыць.

Яшчэ адным важным інструментам у шэрагу вобразна-выяўленчых сродкаў А. Разанава можна лічыць паўтарэнні. У “Паэме калодзежа” паўтарэнні, укладзеныя ў мову герояў, дапамагаюць аўтару вылучыць і засяродзіць увагу на найбольш надзённых для яго і для іх экзістэнцыйных пытаннях, самых балючых перажываннях. Вось так стары Дзядал выказвае скруху аб блізкай страце сына:

*О лепей бы нічога я не ўмеў,
О лепей бы не кратаўся нікуды!
...проці сонца
і проці сына... [3]*

А вось так Ікар абураецца неабходнасцю выконваць абрыдлыя яму правілы:

*Я жыў дагэтуль па чужых законах,
чужое ўмельства пераймаў бязмэтна,
турботаю чужою марнаваўся
і мудрасць, мне чужую, спазнаваў. [3]*

Нават прыземлены грабар мае што сказаць, і ў яго маналогу таксама сустракаем паўтарэнне істотнага:

*Ва ўсіх жыве няведанне, і ўсім
яно дарадца, ўсім і апраўданне,
яно ўсіх корміць, любіць, сцеражэ
і вучыць да калодзежа даходзіць... [3]*

Не толькі стылістычныя фігуры і прыёмы працуюць на ніве стварэння вобразнага багацця “Паэмы калодзежа”. Паэма адметная яшчэ і глыбокім сімвалізмам. Сімвалы ствараюць шырокі канцэптуальны сусвет твора, дадаюць яму новыя сэнсавыя пласты, надаюць складанасці. Алесь Разанаў як выкарыстоўвае агульначалавечыя сімвалы, так і вынаходзіць свае ўласныя, аўтарскія. Часам ён пашырае значэнне распаўсюджаных сімвалаў, надаючы ім новыя адценні. Сярод агульнапрынятых сімвалаў – крылы як ілюстратар волі, незалежнасці, палёту; сляды як сімвал спадчыны чалавека. Другія сімвалы паэмы – складанейшыя і цікавейшыя. Неба прадстае адначасова і ў пазітыўным, і ў негатыўнім ключы. Яно – і сімвал свабоды, і сімвал недасягальнасці і мудрасці, але так неба трактуе шырокае кола індывідаў. А. Разанаў жа вуснамі грабароў гаворыць аб небе як аб сімвале заганы і нават здрады. Неба нібыта спакушае людзей на непатрэбныя думкі. З іншага боку, зямля ў разуменні Ікара – сімвал тужлівай аднастайнасці, зняволення, здзеку над асобай, у той час як грабары успрымаюць зямлю як сховішча традыцыйнай мудрасці, крыніцу слушнага закону. У гэтым рэчышчы ў тэксце з’яўляюцца некаторыя падсімвалы, звязаныя з зямлёй. Рыдлёўка выступае ў ролі паказчыка чалавечага ўмення, а коўш – як сасуд ведаў і няведання адначасова.

Моцныя сімвалы паэмы – калодзеж і вада. Калодзежу прыпісваецца уплыў на людскія лёсы, нейкага кшталту размеркаванне зямных задач і пазначэнне іх выканання, але, перад усім, калодзеж – сакральны сімвал святога няведання, якое і ёсць сапраўдная веда. Вада ж у А. Разанава, сярод іншага (крыніца жыцця і г.д.), яшчэ і нападнячая субстанцыя, што прагне і праглынае парушальнікаў вечнага закону. Так ствараецца чарговая антытэза: усё жывое прагне вады, а вада прагне жыцця тых, хто прагне яе. Кола замкнулася.

Звернемся яшчэ да адной паэмы Алесь Разанава з таго самага творчага перыяду – “Паэмы жніва” (1974). Твор гэты справядліва належыць да выбранага ў каталогу аўтара. Нягледзячы на агульны змрочны настрой, паэма нясе жыццясцвярдзальны пачатак гэтак жа, як і ілюструе па-

куты ўнутранага пошуку, боль нараджэння Сэнсу. Шматлікія алузіі з біблейскімі тэкстамі, а таксама адмысловыя лексічныя сродкі ствараюць непаўторны сусвет, у якім апынаецца чытач. Кідаюцца ў вочы яскравыя, падкрэслена негатыўна афарбаваныя эпітэты:

*брылі, нібы з палону,
кудысьці вінавата і бязладна
нязграбныя затуленыя гнёзды...
жабрацкія палапленыя торбы
халдзейскі гоман: марная патрэба...*

І ўсё ж тут жа – *свяціўся незнішчальны голас Сэнсу.*

Тую ж мэту выконваюць і метафары, ўплеценныя аўтарам у апісанне прагных пошукаў спажытку. Сустрэкаем дзеясловы, унутраная форма якіх сцвярджае немінучасць, бясконцасць гэтых пошукаў:

*... і ў сэрца
учапіўся чорны цень... [3]
...худой дзятвой чапляліся за шыі... [3]*

Цэлы шэраг метафар працуе на стварэнне згаданага вышэй агульнага змрочнага настрою, які нечым нават нагадвае постапакаліпсіс. Да прыкладу:

*... халадзела кроў:
яна была ім і пітвом і хлебам... [3]*

... бушуючы: відовішчаў і хлеба!..

Яны не слухалі, ішлі і рвалі прагна...

*Заўчасна агаліліся палі,
мой ураджай жніва не дачакаўся...*

*... аблокі і шматзначнае маўчанне,
разгойданае крыкам крумкачоў. [3]*

Надзвычай важная роля ў “Паэме жніва” надаецца паэтычнаму прыёму паўтарэння. Тут і там у тэксце зноў узнікаюць ужо вядомыя радкі. Гэта і “рытарычныя воклічы” [2, с. 255] (*Чаму я не памёр учора?, Адкуль? Куды я?*), і няспынная канстатацыя аксіём, ад якіх няма вызвалення (*народжаны ад хлеба, прагну хлеба*). Акрамя таго, паўторы ўжывае аўтар і ў іншай плашчыні. Манатонныя паўторы аднолькавых дзеясловаў ці дзеясловаў у аднолькавай граматычнай форме спрыяюць агульнай вобразнай задачы ды нагнятанню напружання. Вось, напрыклад, такія радкі:

*... а поўня нахілялася: рыхтуйся,
і камяні круціліся: рыхтуйся —
рыхтуйся неаслабна да жніва... [3]*

*... з лясоў і нораў зграямі прыбеглі,
загойсалі ў дзівотнай пантаміме —
імпэт і хіжасць... хіжасць і пагоня...
Паветра нюхалі — прыспеішвалі хаду,
разбойнымі зубамі ляскацелі... [3]*

Побач з дзеясловамі раз-пораз паўтараецца слова *што*. Гэты прыём стварае ўражанне гнятлівага пошуку, бясконцага корпання ў сабе. Аўтару ўдаецца перадаць чытачу тую непераадольную дyleму, той стан найвялікшай незадаволенасці, што ёсць прычынай змрочнага настрою. Цікава, што ў той жа час і ў тым жа месцы паўтарэнні выконваюць і адваротную функцыю, калі паўтараюцца словы з пазітыўным, светлым, аптымістычным значэннем. Менавіта так аўтар настойліва нагадвае, што сейбіт прыйдзе, будзе жніво:

Няма **што** жаць — а **раздзімаю** горан,
няма **што** жаць — а **наразаю** серп,
няма **што** жаць — **рыхтуюся** бяссонна

Няма **што** жаць — а **тэрмін** як наступіць.
Будзь прывітаны сённа і заўжды,
будзь прывітаны блізкі і далёкі,

але цягнуся да цябе **надзей,**
адвечнай **несмяротнаю надзей:**
будзь прывітаны, час жніва. [3]

Гэта тая самая ўласцівая Разанаву дыхатамія, што была заўважана вышэй падчас разгляду “Паэмы калодзежа”.

Прадставіць змест твора як сутыкненне мноства магутных сіл А. Разанаву дапамагае мастацкі прыём увасаблення. Шмат што тут надзелена нейкай неспасцігальнай метафізічнай суб’ектнасцю – зямля, жыта, невядомасць, воля і інш. Гэтым суб’ектам такім чынам прыпісваюцца боскія ўласцівасці, яны ў стане ўплываць на ход падзей, прадвызначаць яго. Прыклады увасабленняў:

...якая воля так **наканавала**... [3]

...заўсёды застаецца **нейкі прынецп,**
які **сцвярджае жыта і зямля.** [3]

Наперадзе і заду — **невядомасць,**
якая **анічога не гаворыць,**
як **не гавораць тлен і пустата**... [3]

“Паэма жніва” багатая і сваёй сімволікай. Як і “Паэма калодзежа”, яна мае свой, асаблівы, канцэптואльны свет, у якім знаходзіцца месца сімвалу трывогі, набліжэння бяды (крумкачы), сімвалам бязладдзя (звяры, натоўп), сімвалу наканаванасці лёсу (доля), сімвалу новага жыцця (сейбіт). Але ж у цэнтры гэтага канцэптואльнага свету знаходзіцца арыгінальная антытэза **хлеб – сэнс**. Першапачаткова хлеб дэманструецца як сімвал інстынкту, спажытку, надзённай неабходнасці. Сэнс, тым часам, прамільгвае сімвалам светлай далёкай мэты, духоўнага пошуку чалавека. Тут супрацьпастаўленне гэтых пачаткаў відавочнае, што выліваецца ва ўжыванне лексічных адзінак з адпаведнымі канатацыямі. Паміж дзвюма супрацьлегласцямі паўстае высокае напружанне, якое не знікае да самых апошніх радкоў паэмы –

*А там, за ім —
як мог яго раней не заўважаць я,
чаму не заўважаў яго раней?! —
свяціўся незнішчальны голас Сэнсу
і падымаў з зямлі непераможна:
Я хлеб ваш... я ваш хлеб... я хлеб жыцця.,
вяртаючы наноў выпрабаванням,
надзеі,
выспяванню
і жніву.* [3]

У гэтых радках супрацьлегласці нейкім чынам злучаюцца ў адно цэлае, і Сэнс становіцца хлебам, абвяшчаючы нараджэнне філасофскай еднасці. Напружанне разбуранае, чытач (і, мабыць, паэт) адчувае палёжку і светласць, спустошанасць і надзею, захапленне складаннасцю, неспазнанасцю і непрадказальнасцю зямнога жыцця. Глыбока драматычны, але ж урачысты, магутны фінал вартага такога фіналу твора.

Па выніках аналізу вобразна-выяўленчых сродкаў у разгледжаных паэмах А. Разанава зробім наступныя высновы:

- паэмы А. Разанава характэрныя высокай вобразнасцю, што дасягаецца багаццем вобразных сродкаў і прыёмаў, зразумеласцю вобразаў, майстэрствам іх стварэння;
- паэт стварае мноства адметных, аўтарскіх стылістычных фігур, яны з’яўляюцца важнай часткай мовы яго твораў;
- вялікую ролю ў вобразным напеўненні паэм А. Разанава адыгрываюць сімвалы. Значэнне некаторых з іх аўтар пашырае за кошт новых, самабытных канатацый.

Спіс літаратуры

- 1 Івашчанка, А. С. Паэтыка Алеся Разанава: між медытацыяй і рацыяй / А. С. Івашчанка, нав. рэд. М. А. Тычына. – Мінск : БНТУ, 2008. 144 с.
- 2 Штэйнер, І. Ф. Уводзіны ў невымоўнае: філасофія паэзіі Алеся Разанава / І. Ф. Штэйнер. – Мінск : Выдавецкі дом “Звязда”, 2013. – 352 с.
- 3 Разанаў Алясь. Каб мелі шчасце ўваскрасаць і лётаць: паэмы [электронны рэсурс] / Алясь Разанаў. – Мінск : Рэжым доступу : <https://coollib.com/b/340239/read>. – Дата доступу : 22.11.2022.

УДК 811.161.3’42’373:393(476.2)

А. М. ВОІНАВА, А. М. ПАЛУЯН
(г. Гомель, ГДУ імя Ф. Скарыны)

ПАХАВАЛЬНАЯ ЛЕКСІКА Ў ГАВОРКАХ ГОМЕЛЬШЧЫНЫ

У артыкуле разглядаецца лексіка пахавальнага абраду, зафіксаваная падчас фальклорных экспедыцый па раёнах Гомельскай вобласці. Увага звяртаецца на змястоўны бок абрадавых тэрмінаў, іх матываванасць, сімвалізм, спосабы ўтварэння. Разглядаецца адлюстраванне ў абрадавай лексіцы архаічных уяўленняў пра смерць, падаецца функцыянальна-семантычны аналіз народна-тэрміналагічных сродкаў прадстаўлення смерці і пахавальнага абраду.

У мове захоўваюцца самыя разнастайныя па часе ўзнікнення і функцыянавання лексічныя адзінкі. У сістэме нацыянальнай мовы гэта скарбніца ўяўляе сабой абрадавыя назвы, якія адлюстроўваюць важныя падзеі ў грамадскім і сямейным жыцці народа: называюць абрады розных перыядаў земляробчага календара беларуса, абазначаюць самыя значныя падзеі ў жыцці чалавека – нараджэнне, хрышчэнне, вяселле, пахаванне. Абрадавы тэрмін – слоўнае абазначэнне прадмета, асобы або дзеяння, якія ўваходзяць у сферу абраду, якія самі па сабе, у адрозненне ад прадметаў і дзеянняў пазаабрадавай рэальнасці, з’яўляюцца знакамі або сімваламі. Аб’ектам нашага даследавання з’яўляюцца тэрміны пахавальнага абраду, зафіксаваныя на тэрыторыі Гомельскай вобласці.

Традыцыйнаму мысленню беларуса ўласцівы тры асноўныя кропкі – нараджэнне, вяселле, смерць. У якасці складніка традыцыйнай народнай духоўнай культуры пахавальны абрад займае асаблівае месца: ён з’яўляецца мяжой паміж жыццём і смерцю, паміж светам жывых і светам памерлых. І ў той жа час, разам з нараджэннем і вяселлем, пахавальны абрад структуруе жыццёвы цыкл чалавека.

Смерць у народнай культуры разглядаецца як закон прыроды, адзін з абавязковых этапаў жыццёвага цыкла. Сур’ёзнае стаўленне да смерці як пераходу ў іншы свет спрыяла